

Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i.

VYBRANÉ MORFOLOGICKÉ CHARAKTERISTIKY LIDOVÉ PÍSNĚ PŘELOMU 18. A 19. ST.

Blanka Nedvědová

Mezioborové kolokvium Historický text a jeho interpretace: 19.–21. října 2023, Kozojedy

- příspěvek vznikl v rámci grantového projektu GA ČR: *Výstavba českých folklorních písňových textů z přelomu 18. a 19. století* (č. 21-04973S)
- v rámci projektu je realizována analýza jazyka písňových textů
- mým úkolem – provést morfologickou analýzu
- dnes:
 - způsob, jakým o textech uvažujeme
 - ty jevy, které v současném stádiu výzkumu považuji za nejzajímavější, ty, které upoutaly naši pozornost

STRUKTURA PŘÍSPĚVKU

I. Materiál

(II. Dosavadní charakterizace jazyka lidových písní)

III. Metodologie

IV. Vybrané morfologické jevy (Přehled všech uvažovaných jevů)

a) deklinace

b) konjugace

V. Porovnání téže písně v 1 sborníku

VI. Porovnání téže písně v různých sbornících

I. MATERIÁL

- o materiálovém východisku projektu mluvila T. Hejdová
- dnešní sonda vychází především z připravované edice sborníku písní

Antonína Francla (Sýkory) (1731-1821)

datace – 1766–1804 (Bartoš)

Václava Hanky st.

datace – 1814–1820 (Nejedlý 2021)

- oba si zpěvník zapisovali v pokročilém věku

III. METODOLOGICKÉ VÁHÁNÍ

Kvantitativní analýza ano, nebo ne?!

→ výběrově a pro vytvoření rámcové představy o výskytu variant

– jen u naší edice Francla a Hanky (eliminace zásahu editora)

– problém s opakováním - nepočítáme:

a) výskyty v každé opakující se písni

b) všechny výskyty v rámci jedné písně

– vypovídací hodnotu má kvantitativní analýza tam, kde si **konkurují varianty**, které nemají vliv

na rytmickou stavbu verše (mají stejný počet slabik a nejsou na konci verše, např. *je × jest, mé × mý – Gsg. pro f. zájm. můj, který × která – Npl. pro n. zájmena který, který × kterej – Nsg. m.*)

na zvukovou shodu na koncích rytmických řad, ať už jde o asonanci či rým (koncový či vnitřní, např. *mě × mne*)

- zajímá nás systémová povaha jazykových jevů (výskyt forem/variant **tradičních** vs. **progresivních**/novějších)

→ lze hodnotit výskyt variant jako protiklad (pro daný žánr) **neutrální/typické** vs. **příznakové/periferní**?

zabýváme se i jevy, které:

- a) ovlivňují počet slabik ve verši (např. auxiliár ve 3. os. préteria a jeho absence)
- b) a/nebo mají různé koncové vyznění (inf. zakončený na $-t \times -ti$, 1. os. pl. na $-m \times -me$)

- v některých případech výskytu různých variant se můžeme domnívat, že volba varianty je dána koncovou pozicí ve verši (ať už jde o rým či asonanci) či rytmickou stavbou textu, resp. verše, a to bez ohledu na povahu varianty

F32

8. Ponejprv a naposledy

dostali mě na **špek**,

přísahám na mou kuši,

neb sem se jí **vodřek**,

- ↑neplatí to absolutně, neboť „autor“ někdy u téže písně přesné rytmičné schéma nedodržíje

H113

Upřímnost – pěkná cnost, (6)

ta má trvati na věčnost, (7)

kdo mne miluje, já jeho víc, (9)

a kdo mne málo, já jeho nic. (8)

F59

1. Upřímnost **jest** pěkná ctnost, (7)

při který **jest** nevinnost, (7)

neb kdo upřímně miluje, (7)

toho vždycky ctnost spravuje, (8)

IV. VYBRANÉ MORFOLOGICKÉ JEVY

IV. Deklinace

- 1) původně duálová koncovka instrumentálu **-ama/-ěma v lpl.**
× **-ami, -ěmi, -y** (substantiva, adjektiva a pronomina)
- 2) nepůvodní nom. pl. *o*-kmenových a *jo*-kmenových maskulin
-ové × -i/-y

a) původně duálová koncovka instrumentálu-ama/ěma v lpl. × -ami, -ěmi, -y (substantiva, u adjektiv a pronomin)

U Francla 11x (z toho 9x u substantiv, ani jednou u zájmen)

*Máš pro něj klec přichystanou, hm,
s **peřinkama** ozdobenou, hm, (F41:7/2)*

***zubama** přidržuje,
kleštěma přitahuje. (F52: 12/5)*

(zuby si přidržuje, BN)

*S **dudama** byl z Amstrdamu,
dali přední místo jemu, (F55/18:1)*

(s dudami byl z Amstrdamu, BN)

s **ostrýma** nůžkami (F17:5/5)

Tu se s ní rád hned seznámil,
lahodnejma slovy vábil, (F31:3/2)

s **valdthornama**, s **píšťalama** (F26:3/3)
muzikanti s **valdthornama** /F26:10/3)

(s valdthorny a s píšťalami, BN)

Dal bych dláždít **dlaždičkama**,
kady pudeš **kramflíčkama**. (F50: 5/3,4)

U Hanky 17 x (6 tvarů substantiv, 9 tvarů zájmen, 1 adjektivum, 1 číslovka)

*Rozhněvala se
žena na muže,
vykopala ho
nohama z lůž.* (H66: 1/4 = 323) **NÁLEŽITÉ!**

*mezi **kravama** ha ha ha,
mezi kravama ha ha ha,
mezi kravama* (H335 = 230)

*Já nechci žádného, jen Honzu.
Honza, ten mne bude
vozit v krytém vozu,
v krytém vozu **štyrma koňma**,* (H106=209)

Káča má, Káča má
šněrovačku s **prýmama**, (H14:1/2= 351)

*Dyžs ty si ustlala,
lehni si sama,
aby ses vyspala
pod **peřinama**, (H23:4)*

*Já husarka malá
mezi **husarama**, (H30:2/2 =111=345)*

*Ančičko, hubičko,
co si ty d'ála,
že si ty chodila
s **lucernama**. (H247:4)*

*Hádej, hádej, hadači,
nač se hodí sláma,
a uhodneš-li, budeš mít
chválu mezi **náma**. (H128:4=284)*

*Jen vy toraly nechejte,
jen vy toraly nechejte,
ani s **nima** nehejbejte,
ani s nima nehejbejte. (H171: 10/3,4)*

*třeba za **jinejma** budu chodit, (H34:2/3 = 359)*

H53

*Kde si, holka, kde si,
za **černejma** lesy, (H53:1/2 =189)*

s **mejma** kamarády
těšit se budu,
s **mejma** kamarády
těšit se budu. (H91: 6,8)

s **mejma** pány kamarády
já se musím potěšit. (H297:2/3=144)

Pod **našima** humny
leželi banduři, (H71)

Nech ty, Hanačko, páva,
povandruj raděj s **náma**,
povandruj raděj s **náma**, (H92)

*abych s **nima** líhal,
chtěly holky černovoký,
abych s nima líhal. (H121:4=210)*

*Hoja, chlapani, s **náma**,
nejni doma máma, (H238:1)*

2) nepůvodní nom. pl. o-kmenových a jo-kmenových maskulin -ové x -i/-y

u životných maskulin

ptáčkové v povětrí (F43:40)

noční motejlové (F48:22)

mladí pejskové skáčí (F56:47)

Politujte mne, lesové,

hory, doly, pahrbkové,

tvory i ptáčkové (H32:2/3)

Teď sme Demokritové, hned zas Heraklitové. (F48:10/3)

u neživotných maskulin

*přenešťastní **jazykové**,*

nemluvte řeči takové (F7:1/5)

*Hory, doly, **pahrbkové***

i vy, zvířátka lesní, (F43:10/1 =H32:2/2)

*Politujte mne, **lesové**,*

hory, doly, pahrbkové,

tvory i ptáčkové, (H32:2/1)

***časové** přenešťastní (F7:1 =H 263/265)*

*ach, **časové** nestálí (|H157:1)*

IV. VYBRANÉ MORFOLOGICKÉ JEVY

V. Konjugace

1) výskyt formy slovesa *být*

a) ve 3. os. sg. přezenta ***jest*** × ***je***

b) užití plných forem auxiliáru v préteritu 3. os. sg. i pl. (***vedl***
jest/je, vedli jsou/sou)

2) **přechodníky** (četnost výskytu přechodníku přítomného a minulého)

1a) výskyt formy slovesa *být* ve 3. os. sg. prézenta **je** × **jest** CELKEM 120

je - 81x

jest – 39x

F - 20x

F – 33x

*tu stárek povídá, že **je** furiant, (F25)*

***jest** panen v světě víc (F10)*

H – 61x

H – 6x

*darmo **je** se na to ptáti (H27)*

*neb **jest** bejk patron váš (H227)*

1ba) užití plných forem auxiliáru v préteritu 3. os. sg. (typ **vedl je** × **vedl jest**) CELKEM
37

je – 19x

Francl – 5x

je byla (F23:3/2), **je dostala** (F27:6/4),
přiletět je (F41:5/1)

Hanka – 14x

je si zlámala (H2:/3), **přišlat' je** (H20:1/1),
je vyletěl (H109)

jest – 18x

Francl – 12x

jest přivedla (F4), **jest míval** (F26),

Hanka – 6x

jest zabilo (H309), **jest snědla** (H231),
poslal jest (H171: 6/1)

1bb) užití plných forem auxiliáru v préteritu 3. os. pl. (typ **vedli jsou/sou**) CELKEM 11 x

6x Franci

Lidi fortelní

***jsou** nás **rozvedli**, (F12:6/6)*

***Pravili jsou** lidé mnozí, (F18:4/1)*

*Moje způsoby špatné **jsou byly**,*
(F25:5/1)

*Co **sou** sobě **povídaly**, (F30:2/1)*

*Ti pak, kteří **jsou** ho **nesli** (F55:5/1)*

Pod', shlédni do kostnice,

jak sou se změnily

mnohé falešné srdce, (F45:8/1)

5x Hanka + 1x **sú!**

*Neřek sem dnes tejden,
dyž **sou** mne **chytili**,
copak mám dělat? (H91:2)*

(H171:5/3)

*tu hned Václavička jali,
do vězení **sou** ho **dali**,
našel sem tam dvě rukavice,
které **sou** **byly** našeho strejce,
(H259:3)*

Pámbůh nás zachovej

i ty naše volky,

*co **sou** nám **přivezli***

žito do stodolky, (H308:3)

že ses vodila

s Jirkou do rána,

*to **sou** mně **pravili**. (H349:4/5)*

Pod našima humny

leželi banduři,

ty sou se honili,

na Prajze běželi,

*až **sú** je **chytili**. (H71)*

1a) výskyt formy slovesa *být* ve 3. os. sg. prézenta *je* × *jest* (120)

U F častěji *jest* (33 z 53)

×

U H častěji *je* (61 z 67)

1ba) užití plných forem auxiliáru v préteritu 3. os. sg. (typ *vedl je* × *vedl jest*) CELKEM 37

U F častěji *je* (12 ze 17)

×

U H častěji *jest* (14 z 20)

1bb) užití plných forem auxiliáru v préteritu 3. os. pl. (typ *vedli jsou/sou*) CELKEM 11 x

→ náhoda, nebo to svědčí o preferencích/úpravách majitele/autora sborníku?

ba) užití plných forem auxiliáru v préteritu 3. os. sg. (typ *vedl je* × *vedl jest*) CELKEM 37 x

bb) užití plných forem auxiliáru v préteritu 3. os. pl. (typ *vedli jsou/sou*) CELKEM 11 x

2) přechodníky (výskyt přechodníku přítomného a minulého)

- minulý není vůbec
- přítomný (8) v obou sbírkách - není účelné kvantifikovat, zde kompletní výčet tvarů („nejoblíbenější“ zakončení na –ouc)

F31

4. A když bylo posvícení,
jsouc oba láskou ranění,
prosil on panímamičku,
by odpustila Mandičku

8. **Přijdouc** domů na svítání,
panímáma krávy vyhání,
prohlížeje sukni máti,
jak se Mandě zpředu krátí.

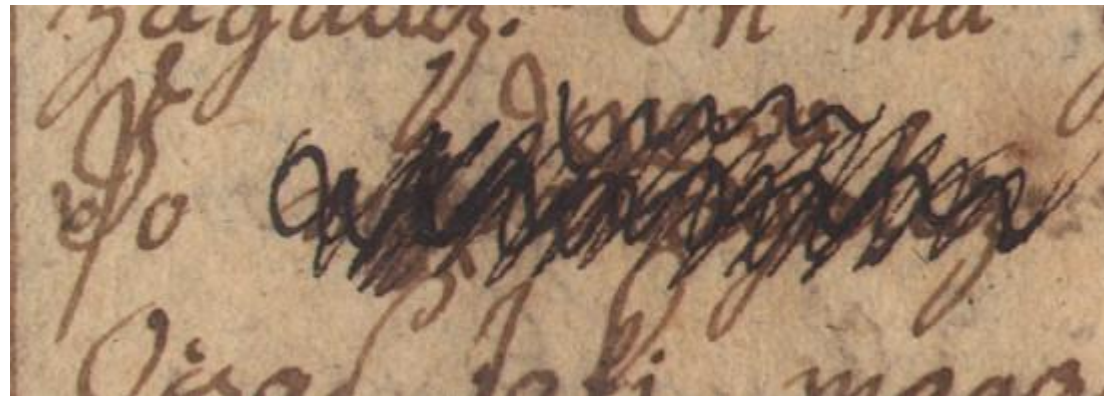
F57

3. Žena, pokud milovala,
přijd' království tvé, říkala,
posvěť se jméno tvé **řkouci**,
můj holečku přežádoucí.

1. V vyšehradský bráně
 sedí tam zajouc,
 on má heský ušičky,
poslouchávávávajouc, -jouc, -jouc,)

poslouchávávávajouc.
 Kdybych já ty uši taky **majouc**,
 já bych taky poslouchávávávajouc
 jako ten zajouc, -jouc, -jouc,
 jako ten zajouc.

2. V vyšohradský bráně
 sedí tam zajouc.
 On má heský ocásek,
 po<*mrdávávávajouc*>.
 Kdybych já ten ocas taky majouc,
 já bych taky po <*mrdávávávajouc*>
 jako ten zajouc.
 3. V vyšohradský bráně
 sedí tam zajouc,
 on má heský nožičky,
pobíhá<vává>vajouc.

H240(=F3)
Pod našima
humny
pase se zajouc,
von svým
oucasem
pohýbajouc.

V. POROVNÁNÍ TÉŽE PÍSNĚ V JEDNOM SBORNÍKU

H30=111=345

*1. Já husárek malý
boty roztrhaný,
nepojedu do Moravy,
až budu mít nový.
2. Já husarka malá
mezi husarama,
husarů je kumpanyje,
já jim sloužím sama.*

H111

*Já husárek malý
mezi husarami,
nepojedu do Moravy,
až budu mít nový.*

H345

*1. Já husarka malá
mezi husarama,
husarů je kumpanyje,
já jim sloužím sama.
2. Já husárek malý,
boty roztrhaný,
nepojedu do Moravy,
až budu mít nový.*

H24=214

*Co **je byla**, nešť je eště,
šak **je byla** za dvě krešle,
dyby byla eště v městě,
nebyla by za dvě krešle.*

H214=24

*Čí **je byla**, nešť je eště,
však **je byla** za dvě krešle,
když je byla ještě v městě,
mohla býti za dvě krešle.*

- H24 = H214

H376=132

1. Když **je byla** žebrácká noc,
bejvávalo strašidel moc,

H132

Vždycky jen na žebráckou noc
bejvávalo strašidel moc

VI. POROVNÁNÍ TÉŽE PÍSNĚ V RŮZNÝCH SBORNÍCÍCH

F56(=H15/271)

2. *Panímámo, jede k nám **ten pulkrabů** písař,
za kloboukem peří má **jako něakej císař**,
v **jednej ruce kalamář**, v **druhej ruce pero**
neb on si mě zapíše do srdečka **svýho**.*

H15

*Panímámo, jede k nám
pardubickej písař,
za kloboukem **pero** má,
jede jako císař,
v **jedný** ruce drží papír,
v **druhý** ruce pero,
však on si mě zapíše
do srdečka svého,
však on si mne zapíše
do srdečka svého.*

H271

*Panímámo, jede k nám
pardubickej písař,
za kloboukem pero má,
jede jako císař,
v jedný ruce drží papír,
v druhý ruce pero,
však on si mne zapíše
do srdečka svého,
však on si mne zapíše
do srdečka svého.*

MÍSTO ZÁVĚRU I

- ukazuje se, že progresivní prvky se v dobovém jazyce objevují vedle tradičních/původních forem
- výskyt obou forem **může být** motivován rýmovou shodou, počtem slabik ve verších, stylistickou disimilací (*dalť jest mně obrázek, on byl [jest] živý F14, Mluvit jest cnost, to je [jest] pravda H74*), snahou o ozvláštnění textu a zaujetí posluchače (*Kdybych já ty uši taky majouc, já bych taky poslouchávávajouc F3*) apod.

MÍSTO ZÁVĚRU II

Kvantitativní analýza

bez užití dílčích/specifických kritérií (např. ne/stejný počet slabik obou variant) se (momentálně, zatím?) nejeví jako metodologie, která ukáže **konkurenci tvarů** a převahu jednoho z nich jako varianty pro žánr „vhodné, typické“, ale spíš jen jejich **koexistenci v systému jazyka** (a žánru),

neboť

se písňě s variantami jevů liší v užitých jazykových prostředcích (viz porovnání písni v jednom i ve více sbornících)

nebo

„píseň“ / „autor“ vždy nehledá tvar slova do verše/rýmu s ohledem na jeho „korektnost“/příslušnost k vyšší či nižší varietě jazyka. Autor komponující píseň často vytváří verše postupně s vědomím, že **má k dispozici „všechny“ tvary slov a jako vhodnou variantu vyhodnotí jednu z nich**. Vhodnou ve smyslu např. „odpovídající rytmické a zvukového stavbě strofy“, **nikoli „správnou“** dle z vnějšku daných kritérií

Chce-li autor říci, že Káča vlastní šněrovačku s lemy ozdobenými plochou tkanou šňůrou, a první verš, který ho napadne zní:

Káča má, Káča má

progresivní varianta lpl. slova *prým* se přímo nabízí
šněrovačku s prýmama

Děkuji za pozornost.

Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i.

LITERATURA

Bartoš, F. M.: *Soupis rukopisů Národního musea v Praze*, Svazek I. Praha, Melantrich, 1926, s. 216.

Fiala, I.: Umělá milostná lyrika ve starších kramářských tiscích. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Philologica* 59, s. 34.

Fidlerová 2013: Fidlerová, Alena. *Barokní čeština v prvních třech čtvrtinách 18. století*. In Dittmann, Robert et al. Studie k moderní mluvnici češtiny. 3, Čeština a dějiny. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 96–112. ISBN 978-80-244-3549-7. [Dostupné z: <https://sites.ff.cuni.cz/ucjtk/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/Cestina-a-dejiny.pdf>]

KOSEK, P. (2014): In: především jeho pojednání o jazyce v edici In: Bridelius, F., Kosek, P. ad. (eds.), *Jesličky. Staré nové písničky*. Brno: Host.

Koupil 2013: Koupil, Ondřej. *Představy o kultivované češtině do Dobrovského*. In Dittmann, Robert et al. Studie k moderní mluvnici češtiny. 3, Čeština a dějiny. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 113–125. ISBN 978-80-244-3549-7. [Dostupné z: <https://sites.ff.cuni.cz/ucjtk/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/Cestina-a-dejiny.pdf>]

Markl, J.: *Nejstarší sbírky českých lidových písní*. Praha, Supraphon, 1987.

Nejedlý, P.: Ke gramatickým charakteristikám folklorního písňového jazyka. In: *Bohemica Olomucensia* 13, 2021, č. 2 – Linguistica.

Peterka, J.: Píseň. In: Mocná, D. – Peterka, J. (eds.). *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004, s. 455–462.

SLT: Blahynka, Milan: Rým. In: Vlašín, Š. (red.): *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984.

Šidák, P.: *Literární žánry*. Praha: Literární akademie, 2013.

Zíbrt, Č.: *Biografický přehled českých národních písní*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1895, s. 12.